

STVARANJE EX NIHILO U
NOVA DE UNIVERSIS PHILOSOPHIA
FRANE PETRIĆA*

EUGENE E. RYAN

(Department of Philosophy,
East Carolina University,
Greenville, U.S.A.)

UDK 111:1(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 14. 9. 1999.

Uvod

Hvatajući se u koštac s elegantnom pojmovnom mrežom koju je Frane Petrić razvio u *Panaugiji*, prvom dijelu njegove *Nova de universis philosophia (NDUP)*, čini se da postoji barem jedan uočljiv nedostatak koji shemu ostavlja nedovršenom. Nigdje se ne spominje kako je svemir postao takvim kakav jest, kako je započeo postojati, ako je doista počeo postojati, a nije nešto vječno. Međutim, svakako je točno da *Panaugia* predviđa proces nastajanja, proces strukturiran prema aktivnosti *prima lux* (prvotno svjetlo), zajedno s elementima *lumen* (svjetlost), *radii* (zrake) i *spatium* (kod Petrića često *spacium*, prostor), među ostalim. Međutim, nema eksplicitnog razmatranja onog procesa koji je svijet učinio ovakvim kakav poznajemo, kao ni uloge *prima lux* u njegovom stvaranju.

Budući da se *Panarchia* bavi počelima od kojih je nastao svijet, jasno je da se u tom djelu mora raspraviti proces nastanka, što je jasno naznačeno uvodnim riječima knjige:

Rationum lumine, et Dei ipsius numine, nos ducente, ad patrem luminum ascendimus. Sed pater luminum is, an rerum aliarum etiam sit pater, nondum factum est manifestum. Itaque rem hanc Philosophice, aggrediamur, et persequamur.
(1r)

* Prilog s VIII. međunarodnog simpozija Hrvatskog filozofskog društva »Dani Frane Petrića« održanog u Cresu od 27. lipnja do 1. srpnja 1999. g.

Po svjetlosti dokaza i uz milost Božju, koja nam je vodilja, uspesmo se do oca svjetala, ali još nije bjelodano dokazano da je taj otac svjetala i otac ostalih stvari. Stoga valja da tome predmetu filozofski pristupimo i tako ga istražimo.¹

Važnost proučavanja stvaranja svih stvari očituje se i činjenicom da je posljednji dio knjige naslovljen *De creatione* (O stvaranju). Ipak se nameće pitanje hoće li ta obrada popuniti prazninu u *Panaugiji*. Očekivanje da hoće čini se izigranim kada se vidi da se konceptualna mreža *Panaugije*, tako pomno iskonstruirana, u *Panarchiji* nadomješta novom pojmovnom mrežom. (Tu ću frazu, »pojmovna mreža«, često koristiti. Iako je nisam ja stvorio, smatram je korisnom, pogotovo u ovoj analizi. Kako će, vjerujem, postati jasno, fraza se odnosi na međusobno povezanu grupu pojmova koji služe kao osnovni nacrt i kao parametar nekog istraživanja.) Otklonjeni su osnovni elementi *Panaugije*: *lux*, *lumen*, *radii* i *spatium*. Osnovne su komponente nove mreže *unum* (jedno), *primum* (prvo) i *principium* (počelo), a u njihovom razvoju jedva da ima traga komponentama prethodne knjige. Taj potez iznenađuje. Filozofi koji su gradili sisteme (poput Tome Akvinskog, Descartesa, Kanta itd.) razvili bi jednu mrežu i potom bi je nastavili razrađivati, istražujući druge aspekte svojih sistema u svjetlu osnovne mreže. Međutim, u prve dvije knjige *NDUP* imamo dvije mreže. Kasnije ću potpunije komentirati implikacije ovoga. No za sada pred nama je niz zagonetaka, što je rezultat ovakve sheme. Među njima su i sljedeće:

- Što je ta nova pojmovna mreža?
- Kako se u nju može smjestiti pojam stvaranja?
- Može li pojam stvaranja odgovarati pojmovnoj mreži stvorenoj u *Panaugiji*?

Sada ću se okrenuti tim zagonetkama. Stoga će se dva sljedeća odlomka u biti sastojati od tumačenja prvih dijelova *Panarchije*, koje obuhvaća moju interpretaciju Petrićeva teksta. Jasno mi je da bi moglo doći do nekih neslaganja s tom interpretacijom, s obzirom na složenost Petrićeve misli. Neslaganja bi se prije svega mogla pojaviti zbog mog povremenog pozivanja na pojmove koji su očito aristotelovski: akt i potencija, materija i forma itd. No takva se pozivanja ne čine tek opravdanim već čak i nužnim s obzirom na činjenicu da je i sam Petrić često koristio te pojmove suočen s nekim izazovnim filozofskim problemom. Mogli bi se navesti mnogi primjeri takve strategije kako iz *Panaugije* tako i iz *Panarchije*, a neki se iz potonjeg djela javljaju u ovoj studiji.

¹ Svi su citati iz *NDUP* iz *Panarchije*, ukoliko nije drugačije navedeno, preneseni iz hrvatskog reprinted iz 1979. izdanja iz 1591, tiskanog u Ferrari *apud Benedictum Mammarellum* u hrvatskom prijevodu Tomislava Ladana i Serafina Hrkača, B.P.

Pojmovna mreža Panarchije

Upravo kao što se u *Panaugiji* nalazi grupa pojmova koji tvore ključne elemente pojmovne mreže, takva se grupa nalazi i u *Panarchiji*. Ključni su elementi, kao što sam već spomenuo, *primum*, *unum*, *principium*. Svaki se od tih pojmova shvaća na ponešto složeniji zdravorazumski način i potom razvija kroz proces pojmovne analize. Kako bi se stvari pojasnile, ali bez previše udaljavanja od izvornog teksta, moglo bi biti od pomoći promotriti kako se ta analiza odvija u tri stupnja:

– Prvi stupanj analize temelji se na tri netom spomenuta pojma: (1) prvi je od njih *primum*, prvo. Argument je ovdje da mora postojati neko *primum* u univerzumu, jer kad ga ne bi bilo, ne bi bilo drugih entiteta. Čini se da se taj argument barem implicitno poziva na pojmove kontingentnosti ili dovoljnog razloga, iako to ne čini eksplicitno. Ovakvo pozivanje ne služi tek za opravdanje tvrdnje o postojanju *primum* već i da bi ukazalo na neke od njegovih karakteristika: taj *primum* je *primum omnium* (prvi od svih stvari) *ante omnia* (prije svih stvari), i *super omnia* (iznad svih stvari). (2) Drugi je pojam *unum*, jedno. Argument je, jednostavno, da ako postoji neki *primum*, on mora biti jedan, jer ako nije, više se ne može tvrditi da je jedinstven *primum*. Iz ove se analize i opet izvode tri karakteristike toga *primum*: ono je *simpliciter unum* (jednostavno jedno), *tantum unum* (samo jedno) i *non aliud quam unum* (ništa drugo doli jedno). (3) Treći je pojam *principium* (princip). Argument je da ako su analize pojmova *primum* i *unum* točne, tada mora postojati i treći kvalifikativ entiteta koji odgovara tim dvama pojmovima, *principium* (princip). Budući da se taj entitet sada označava kao *primum*, *unum* i *principium*, može se tvrditi i da *ante quod nihil* (nije bilo ničeg prije njega) te da i sam ima karakteristike onoga *in quo*, *a quo* i *post quod omnia fiunt* (u kojem, iz kojeg i poslije kojeg nastaju sve stvari). Dakle, u ovom prvom stupnju rasvjetljuju se temeljni pojmovi i odgovarajući argumenti koji će poslužiti kao konačno opravdanje onoga što se razvija u ostatku *Panarchije*. Važno je na ovom mjestu zamijetiti da *primum principium* nije intelekt. Biti um (*nous*) za Aristotela je predstavljalo samu bit božanstva, božanstva čija je aktivnost »mišljenje koje misli mišljenje« (*noesis noeseos noesis*, *Metafizika* XII 1074b34). Sličan je stav prihvatio Toma Akvinski: *Dicendum quod est necesse dicere quod intelligere Dei est eius substantia* (Mora se reći da je Božje mišljenje njegova supstancija. *Summa theologiae* I 14 4 c.) Petrić odbacuje te stavove, utemeljujući svoje odbacivanje na tome što um i spoznaja impliciraju postojanje drugih entiteta koje misleći subjekt može shvatiti intelektom (*intellectus*, ili *mens*, um. Za Petrića, oboje znači isto). No, nema drugotnosti kada se radi o prvom principu. Upravo kao prvi princip on obuhvaća sve. Stoga ni mišljenje ni um ne dolaze u obzir (rasprava u kojoj se tvrdi da prvi princip nije intelekt ili um jedna je od ponajboljih Petrićevih obrada procesa mišljenja i zaslužuje zasebno proučavanje);

– Drugi se stupanj konstruiranja pojmovne mreže sastoji od razvoja shvaćanja entiteta već ocrtanog kao *primum*, *unum* i *principium*. Najznačajniji je dio ovog stupnja argument da u ovom entitetu, uz pretpostavku da će kasnije biti još entiteta, sve stvari moraju postojati ovako ili onako. Analizom se pojašnjava da će stvari biti, ili postojati, na određen način, to jest *uniter* (zajedno), tako da se entitet sada opisuje kao *unomnia* (jedno-sve). Čini se da je ta riječ neologizam koji je Petrić skovao da bi pokušao obuhvatiti složenost značenja koje je nastojao iskazati. Pojam se uvodi u sedmoj knjizi *Panarchije* uz očito oklijevanje: *Et omnia sunt in uno, sed uniter. Et unum uniter est omnia. Et unum (liceat ita fari) est Unomnia* (I sve su stvari u jednom, ali kao jedno. I jedno je sve stvari kao jedno. I to jedno, ako se može tako reći, jest Jedno-sve. 13v) Ono što se tom kovanicom izriče, te ono što biva razmatrano, entitet je koji je samo i potpuno jedan, ali i u isto vrijeme udaljen izvor bezbrojnih mnoštava;

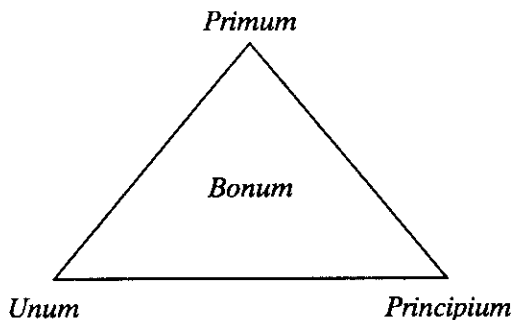
– Treći stupanj u procesu shvaćanja porijekla svijeta na određen je način najvažniji: *productio omnium rerum* (stvaranje svih stvari). Da bi se taj proces počeo odvijati, najprije se mora zasnovati veza, ili veze, između jednog prvog principa i mnoštva stvari u svijetu oko nas. Najvažniji element u toj vezi mora se označiti kao *principium secundum*, »drugi princip«. Drugi princip ni u kojem smislu nije rezultat kakve proizvodnje, još manje nečega poput stvaranja, već postoji uslijed jednostavne emanacije iz prvog principa, emanacije koja također obuhvaća ono što se označava kao *principium tertium*, treći princip. Nažalost nema detaljne rasprave o tome što bi takva emanacija mogla biti, ni kako do nje dolazi. U svakom slučaju, ovdje ima jasnih tragova kršćanske doktrine trojedinog Boga, tragovi koje sam Petrić povremeno ističe navodeći teorije kršćanskih teologa. No budući da posvećuje još veću pozornost piscima izvan kršćanske religije, jasno je da bi bila greška pomisliti da se ovdje jednostavno bavi tradicionalnim trojedinim Bogom, ali na ponešto nov način.

Ono što je važno s obzirom na stvaranje u ovom trećem stupnju procesa, na što ću se usredotočiti, jest drugi princip. Najznačajnije što valja zamijetiti u vezi s tim trećim principom jest činjenica da on jest intelekt, i zaista prvi intelekt. (Sjetite se da prvi princip nije intelekt iz već navedenih razloga. Odnosno, mišljenje pretpostavlja nešto drugo, a u slučaju *primum unum* ne može biti ničeg drugog.) Kao što se u prvom principu tvrdilo da sve stvari moraju postojati, ali moraju postojati na jedinstven način, tako su ovdje u drugom principu sve stvari prisutne. One nisu prisutne u svom mnoštvu, već kao *unitates* (jednote) od kojih potječe množina, iz kojih se izvodi mnoštvo. (Ovdje vidimo bliskost s principom koji se često iskazuje u *Panaugiji*, da nema mnoštva bez neke izvorne jednote ili, ponešto drugačije, svako mnoštvo potječe od neke izvorne jednote.)

Dva se očita pitanja nameću kako slijedimo složeno zaključivanje namijenjeno pojašnjavanju stvaranja svijeta i svega u njemu: kakva je narav tih jednota? na koji su način one odgovorne za stvaranje mnoštava u svijetu? Ta su dva pitanja nužno povezana. Kako *unitates* djeluju, ovisit će o njihovoj naravi, a njihova će se narav rasvijetliti razumijevanjem njihova djelovanja. Promatrajući *unitates* sa stajališta aristotelijanskih pojmova, postavlja se pitanje jesu li one jednostavno formalni uzroci ili igraju neku ulogu utoliko ukoliko se radi o djelatnim uzrocima? Ili su puke ideje u platonovskom smislu i tako slobodne od bilo kakve djelatne uzročnosti? Sva se ta pitanja moraju razmotriti. No prije no što ih razmotrimo, bilo bi dobro ponovo promotriti sve što smo dosad vidjeli od Petrićeve pojmovne mreže.

Novi pogled na pojmovnu mrežu

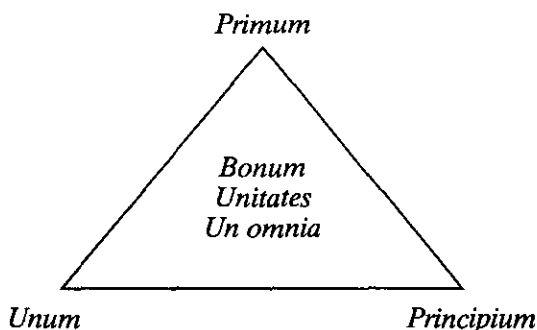
Moglo bi biti moguće shvatiti nove i dodatne aspekte pojmovne mreže razvijene na početku *Panarchije* motreći je na nov način, videći je kao skup blisko povezanih trokuta. (Iako Petrić često koristi slike da bi razjasnio ono što iznosi, valja napomenuti da sljedećih slika nema u *Panaugiji*. One se uvode kao moguć način naglašavanja našeg shvaćanja razmatranih pitanja. Činjenica da je sam Petrić ustanovio da ilustriranje složenijih aspekata njegove misli može biti od pomoći opravdava i naš pokušaj da to sada učinimo.)

Slika 1

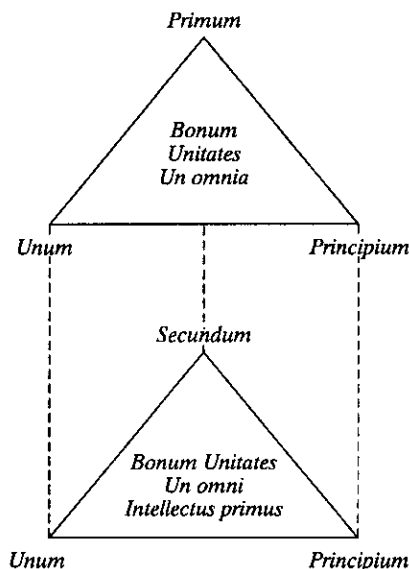
Slika predstavlja pravokutan trokut u kojem svaki od tri temeljna pojma pojmovne mreže zauzima jednako bitno mjesto. Iako analiza mreže počinje od *primum*, jasno je da je mogla krenuti od bilo kojeg od ostala dva pojma, uvijek završavajući istim trijom s istim međusobnim odnosima. Razlog je, naravno, što su ta tri pojma međusobno tako blisko povezana. Moglo bi se činiti čudnim što u sredini kruga nalazimo *bonum* (dobro), kao da je naknadno dodano. Međutim, pojam dobra u toliko je bliskoj vezi s ostala tri da

među njima zauzima privilegirano mjesto. Da je bivanje vrhunsko dobro, da je svijet vrhunski dobar, lijep i uređen, temeljni je princip ove filozofije, princip na koji se redovno poziva, u koji se ne sumnja i koji se nikada ne propituje.

Slika 2

Ova slika predstavlja drugi stupanj razvoja pojmovne mreže. U određenom smislu nije bilo teško stići do tog stupnja. S obzirom na postojanje trostranog izvornog koncepta, javlja se pitanje treba li stvari ostaviti kako jesu ili ih podići na sljedeći stupanj. Ostaviti stvari kakve su bile na prvoj slici, međutim, podrazumijeva sterilnost u središtu bivanja ili, još gore, znači dokolicu, uz dojam moralne osude. Argument jest: dokolica ili sterilnost u središtu bivanja predstavljali bi aberaciju. Ako nešto nije aktivno produktivno, ili mu nedostaje moć da bude produktivno, ili ima moć, ali mu nedostaje volja, ili ima i moć i volju, ali neka viša sila priječi njegovu produktivnost. No nijedna od ove tri mogućnosti ne može se priznati za *primum*, *unum*, *principium* bez posljedične nedosljednosti. Prvo, nije u pitanju da *primum principium*, kao takav, ima produktivnu moć. Drugo, imati moć, ali ne djelovati bilo bi posljedica dokolice, što se mora odbaciti zbog karakteristike trijade da po svojoj naravi bude *bonum*. [Valja primijetiti da u čitavom argumentu postoji barem implicitno pozivanje na izreku *bonum est diffusivum sui*, izreka koja bi u slobodnom prijevodu mogla glasiti »dobro po sebi proizvodi sljedeća dobra«. Petrić ovdje ne navodi tu izreku, ali to čini kasnije, u obliku koji ide dalje od ovog jednostavnog, upravo navedenog: *Omnis nam bonitas, sui quam maxime possit diffusivum est.* (A svaka dobrota želi se dijeliti koliko je moguće više. 37vb32.) Ovakva maksimalistička interpretacija izreke nalazi se iza Petrićevog argumentiranja, kako ovdje tako i drugdje.] Treće, *primum principium* nikako ne bi mogao biti ograničen nekom većom silom, jer tada ni u kojem smislu ne bi mogao biti *primum principium*.

Slika 3

Ova slika predstavlja sljedeći stupanj u pružanju objašnjenja nastanka mnoštva entiteta, i tako se bavi drugim principom. Sada je, naposljetku, princip svih stvari trojedin. To bi nas moglo navesti na to da čitav prikaz gledamo kao kršćansku doktrinu trojedinog Boga. I doista postoje reference na Oca, Sina i Duh, kako sam već naveo. No još je više referenci na pisce daleko izvan kršćanske tradicije, što – uz činjenicu da cijeli ovaj postupak tako dobro pristaje u opći sistem koji se razvija – čini neutemeljenim tvrdnje da je preuzeta cjelokupna kršćanska doktrina ili da je ovakav stav nametnut izvana zbog stvarnih ili mogućih zamjerki crkvenih autoriteta. U svakom slučaju, iako je *principium* naposljetku trojedin, nema potrebe ulaziti u treću manifestaciju ovog principa u vezi sa stvaranjem svih stvari u svijetu. Dovoljno je ukazati na to da se treći princip, kao i drugi, u konačnici nekako izvodi iz onoga što je naposljetku jedno, kroz proces koji se obično naziva *emanatio* (emanacija).

Najznačajniji su aspekti ove treće slike činjenice da je ona izvedena iz druge slike, da se *principium* ovdje označava kao *secundum* umjesto *primum* i da slika pokazuje da drugi princip ima dodatnu karakteristiku, *intellectus primus* (prvi intelekt). Tvrdi se da drugi princip mora biti intelekt zbog dva razloga: (1) apsolutno prvi princip nije intelekt, kako je navedeno, budući da mišljenje pretpostavlja neku drugotnost, te tako ne može biti dopušteno onome što je bitno i samo jedno: nema ničeg »drugog« na kojem apsolutno

prvi princip može operirati; (2) drugi princip mora biti intelekt budući da igra bitnu ulogu u stvaranju svih stvari u svijetu. Odnosno, *unitates* u drugom principu uzrok su mnoštva stvari u svijetu. Već sam postavio pitanje naravi kauzalnosti tog drugog principa. Ta je kauzalnost barem kauzalnost primjera, ili formalna. To jest, razlog tome da su stvari u bilo kojem danom mnoštvu takve kakve jesu, i što su doista članovi tog mnoštva, činjenica je da su oblikovane prema jednoj od jednoti u intelektu drugog oblika. No kauzalnost mora biti nešto više od puke forme. Zahtjev da mora biti više od puke forme nastaje iz temeljnih principa bivanja, posebno onih koji se tiču aktualiteta i potencijalnosti, temeljnih principa koji nikad nisu daleko od te »nove filozofije«. [Valja primijetiti da je zbog tih temeljnih principa *prima lux* u *Panaugiji* opisana kao djelatni uzrok stvari u svijetu (2vb28)]. Kao posljedica tih principa, djelatnost, djelatni uzrok, uvijek je nužan ako neka stvar treba nastati, stvarno postojati. Tako u slučaju proizvodnje svih stvari samo drugi princip djeluje na ovaj način. Tako je ovaj drugi princip izvor svih ostalih entiteta, i kao primjer i kao djelatni uzrok. Na temelju svega ovoga tvrdi se da je odnos među stvarima bilo kojeg mnoštva u svijetu i *unitas* iz kojih su izvedene odnos identiteta. Nadalje se tvrdi da je odnos među stvarima u mnoštvu, koje su sve u odnosu s jednim *unitas*, odnos *sympathia*, sklonosti. Oba su odnosa značajna, kako će se vidjeti, ali posebice prvi.

Razvoj pojmovne mreže Panarchije

Kroz ostatak *Panarchije* pojmovna mreža koja je gore opisana razvija se i igra presudnu ulogu u svakom od iskazanih pitanja. Upravo kao i u *Panaugiji*, jednom kad se izloži temeljna mreža (*lux, lumen, radii* itd.) ostala se pitanja razmatraju u okviru te mreže, tako da se ovdje, u *Panarchiji*, svaka tema razmatra u okviru nove mreže. Među temama koje se sada nanovo razmatraju putem integracije u pojmovnu mrežu nalazi se poredak entiteta u univerzumu, ideje (*ideas*) i zasebno ono što se naziva Ideja Dobra (*idea boni*), bit i biće (*essentia et ens*), život, intelekt, vrijeme, vječnost te svojstva božanstva. Svaki je od ovih pojmova bitan u konstruiranju ove »nove filozofije«, i svaki se razvija na organski način utemeljen na pojmovnoj mreži knjige. Kulminacija čitavog djela nalazi se u posljednjoj knjizi, *De creatione* (O stvaranju), i sada valja razmotriti tvrdnje u pogledu tog procesa, vidjeti što on znači te jesu li postavke o stvaranju u skladu s ostatkom djela ili pak nisu.

Stvaranje

Pomoću svog shvaćanja jezika koje je rabio Petrić se u *NDUP* često obraća pitanjima terminologije i etimologije kako bi pokušao rasvijetliti neko

pitanje. To čini i u pitanju *creatio*. Značajno je da latinski termin *creare* (stvarati) nema točan ekvivalent u drugim razmatranim jezicima: grčki glagol *demiourgein*, na primjer, ima smisao proizvodnje, nešto kao latinski termin *fabricare*. Razvijajući analizu korak dalje čini se da ni u jednom od tih jezika nema ekvivalenta za *creatio ex nihilo*, i odatle potreba za trima riječima u latinskom umjesto samo jedne. Naravno, *creatio ex nihilo* daljnja je razrada pojma stvaranja. Kako je Petrić primijetio, Toma Akvinski je istaknuo da se ta razrada (*ex nihilo*) ne nalazi u ranih autora poput Augustina, već je ušla u upotrebu kao rezultat jednostavne glose nekog nepoznatog pisca (*Summa theologiae I 45 1 Sed contra*). Naposlijetku je taj pojam razrađen do krajnjih granica dodavanjem još jedne karakteristike, čime je formula sad postala *creatio ex nihilo sui et subjecti*. Ta formula dovodi pojam do njegovih najdaljih granica, tvrdeći da je proces stvaranja nekog entiteta, svih entiteta, morao biti slobodan od bilo kakvog sudjelujućeg faktora bilo unutar stvoritelja bilo izvan njega kako bi se mogao smatrati ortodoksnim stvaranjem. Može se činiti da je taj konačni stupanj razvoja pojma stvaranja tek beskorisno razrađivanje koje potječe od srednjovjekovnih teoretičara. Međutim, on je imao značajan cilj. Cilj je bio stvaranje temelja za nijekanje bilo kakve veze između stvoritelja i stvorenog. »Odnosi« su bili tema ozbiljnih rasprava srednjovjekovnih filozofa koji su često smatrali da pretpostavka odnosa u božanstvu znači pripisati mu nešto nezamislivo. Razlog te nezamislivosti (osim u slučaju trojedinog božanstva, ali to je druga stvar) jest da pripisivanje odnosa bilo kojem biću znači akcidentalni atribut, mogućnost promjene, i određenu ovisnost o predmetu s kojim se pretpostavlja odnos. Odbacivanje ovih elemenata znači odbacivanje odnosa, a potreba da se to učini navela je neke srednjovjekovne mislitelje da razrade pojam stvaranja dodavanjem riječi *sui et subjecti*. Nema pokazatelja da je Petrić imao takvu potrebu.

Dakle, budući da *NDUP* nigdje ne spominje ovaj duži izraz, *ex nihilo sui et subjecti*, on ne ulazi u analizu. Međutim, tekst raspravlja proces stvaranja *ex nihilo*. Pitanje je kakvo je točno značenje *ex nihilo*. Ako se ispituju i *Panaugia* i *Panarchia*, pronaći će se tek povremene, kratke rasprave o pojmu *nihil*, ali ne i detaljna analiza. *Nihil* jednostavno nema nikakvu značajnu funkciju u pojmovnoj shemi. U tom pogledu čini se da »ništa« odgovara mraku (*tenebra*) u *Panarchiji*. Tamo stoji: *Concludendum ergo in universum, nullas ibi prorsus aut esse, aut esse posse tenebras*. »Pa da općenito zaključimo: niti ovdje ima, niti može biti ikakva mraka.« (*Panaugia VIII 18r a 6*) Upravo kao što pojam mraka nema nikakve svrhe za nekoga tko filozofira, tako ni *nihil* nema nikakve svrhe jer je tek ekvivalent *non ens* (nebiće, 28v a20). Ta je beskorisnost posebno jasna u pogledu bilo kakve analize uzročnosti, o čemu se raspravlja u sedmoj knjizi, gdje kratka obrada *nihil* otpočinje prilično paradoksalnom tvrdnjom *Si unum (est), nihil non erat* (Ako bijaše jedno, onda

nije bilo ništa. 13v) i završava tvrdnjom *Unde ergo entia prodierunt? E nihilo? At e nihilo nihil fit.* (Odakle su onda bića proizašla? Iz ništa? Ali od ništa ništa ne postaje.) To se insistiranje na odbacivanju bilo kakve funkcije *nihil* ponavlja na drugim mjestima u *Panaugiji*.

U svjetlu tih razmatranja značenja *ex nihilo* te zaključka da *nihil* ne može imati nikakav kauzalni aspekt, neće djelovati iznenađujuće, već doista opravdano, ustvrditi da stvaranje *ex nihilo* jednostavno znači *creatio non ex materia*. Indikacija ove teze javlja se rano u *Panaugiji* u knjizi blisko povezanoj s knjigom o stvaranju, knjizi koja postavlja pitanje *An ab uno fuerint, et sint omnia* (Jesu li sve stvari nastale i jesu od jedne):

Ita Primum, ita Principium, ita Unum, ita Bonum, ita Deus, nihil diminuta, aut primitate, aut principitate, aut unitate, aut Bonitate, aut Deitate sua, produxit omnia, nulla materia coadiuvante. 16v

Tako i Prvo i Počelo i Jedno i Dobro i Bog, nimalo ne umanjenom ni prvošću, ni početnošću, ni jednoćom, ni dobrotom, ni božanstvom svojim, proizvelo je sve, a bez pomoći ikakve tvari.

Teza da je stvaranje *ex nihilo* ekvivalentno stvaranju *non ex materia* eksplicitno se iskazuje i brani na završnim stranicama *Panarchije* kao odgovor na pitanje koje Petrić sam sebi postavlja:

Quo modo ergo ex nihilo? Hoc prius et facile. Ex nihilo ita interpretamur, vel e nulla vel prima, vel secunda facta sunt materia. Quae omni factioni, omni fabricationi, omni generationi, omni denique opificio, artificio, necessario vel subiicitur, vel requiritur. Itaque quatuor harum erum creationi, non opus habuit Deus conditor, materia ulla; ex qua, aut ex quibus, ea faceret, aut in quibus ea efformaret. Igitur dictum rectissime, et verissime, ex nihilo, quia non ex materia, res omnes Deus creavit. 47v

Ali, kojim načinom iz ništa? To prije i lako. Ovo iz *ništa* tumačimo tako da nisu načinjena: ni od kakve bilo prve bilo druge tvari. A te se nužno ili podlažu ili su potrebne za svaku tvorbu, za svaku izradbu, za svako rađanje, za svaku rukotvorinu i umjetninu. I tako, Bog utemeljitelj nije trebao nikakvu tvar za stvaranje tih četiriju stvari, iz koje bi ih, ili iz kojih bi ih, načinio ili u kojima bi ih oblikovao. Stoga je i najtočnije i najistinitije rečeno da je Bog sve stvari iz ništa stvorio, jer nije stvorio iz tvari.

Dakle, ako se fraza *ex nihilo* ima sačuvati u bilo kakvu značenju, možda je najpovoljnija opcija pretpostaviti da znači ne iz tvari. Odreći joj bilo kakvo značenje bilo bi ismijavanje duge tradicije. Čini se sigurnijim – i uz više poštovanja prema toj tradiciji – pomaknuti značenje fraze malo prema gore i raditi s njom u tom smislu. Jednom kad se takav smisao prihvati u *Panarchiji*, poslužit će da se izbjegniju barem neke poteškoće. Postaje, dakle, jasno da se pojam stvaranja prihvaća, ali samo u ograničenom smislu kakav je specificiran. No taj odgovor otvara nova pitanja.

U razumijevanju ovog stava o stvaranju od presudne je važnosti značenje pojma *materia*. Iz *NDUP* je očito da aristotelovske kategorije forme i materije i dalje imaju značajnu funkciju u »novoj filozofiji«. U pogledu materije jedna je teza iz *Panaugije* označila razradu tog pojma. Entiteti su podijeljeni u četiri grupe prema tome jesu li tjelesni, tjelesno-netjelesni, netjelesno-tjelesni ili netjelesni. S obzirom na to razlikovanje tvrdi se da je narav *radii* (zraka) takva da su one lišene materije, ali su ipak netjelesna tijela. *Radii ergo et corpora et incorporei sunt... Formae inquam radii sunt et corpora simul, nulla materia indigentes...* (Zrake su stoga i tjelesne i netjelesne... Stoga su zrake, kažem, ujedno i oblici i tijela, kojima ne treba nikakva tvar... 6vb6) Iz ovog je sada jasno da biti materijalan i biti tjelesan nije isto.

Dolazeći do *Panarchije* može se zapitati na čemu se temelji tvrdnja koja se nalazi u popisu od trinaest mogućih načina opisivanja prvog principa:

Principium ut materia ex qua. Ex unitate enim et uno omnes fiunt, et omnes sunt. 11v

Načelo stvari iz koje je: iz jednoće i jednog svi nastaju i svi jesu.

Zasigurno nije slučaj da se bivanje materijalnim pripisuje *primum-unum-principium*, budući da bi implikacije toga razorile samu koncepciju ovog entiteta. Čini se, zapravo, da se tom entitetu tek pripisuje uloga analogna onoj koju materija igra u stvaranju materijalnih stvari. No još smo uvijek suočeni s pitanjem značenja *materia* u formuli *non ex materia*. Jedna je mogućnost jednostavno ju vidjeti kao *materia prima*, to jest kao materiju lišenu svake forme. Kad bi se materija promatrala u tom »aristotelovskom« smislu, bila bi čista potencijalnost. Tada bi tvrdnja da je stvaranje izvedeno *non ex materia* bila bliska, ako ne identična, pojmu stvaranja shvaćenom na općenitiji način. No takvo se viđenje može opravdati samo ukoliko je materija ili, točnije, prva materija, čista potencijalnost. Ako bi stvaranje tako obuhvatilo neki proces izvan jednostavnog pomicanja entiteta od potencijalnosti do aktualnosti, kada bi ono bilo proces koji ne uključuje potencijalnost, tada bi se doista moglo tvrditi da se radi o stvaranju *ex nihilo*.

Pojmove *materia prima* ili »čista potencijalnost«, međutim, tako značajne aristotelovcima ako ne i Aristotelu samom, Petrić je odbacio. U pažnje vrijednom odlomku koji razmatra stavove raznih filozofa o odnosu različitih razina tjelesnosti i materijalnosti on piše:

Sed si nulla sit materia ea, quam nominaverunt primam, informem, infiguratam, inqualificatam, nonne omnis hic frustraneus eorum labor, et fuit, et est? Et forte in posterum quoque erit. Quod nos quidem pro certo habemus. Nullam enim talem materiam, arbitramur, aut fuisse, aut esse. 47v

Ali, ako ona tvar koju nazvaše prvom uopće ne postoji kao neoblična, bezlična, nesvojstvena, – zar onda sav taj njihov trud nije bio i još jest: uzaludan? A možda

će takav i ubuduće biti? Mi smo upravo u to uvjereni. Mi, naime, držimo da nikakve takve tvari u svijetu niti je bilo niti je ima.

Odlomak se nastavlja Petrićevim obećanjem da će kasnije utvrditi nepostojanje takve materije. Za moje je istraživanje značajno odbacivanje mogućnosti postojanja prve materije, nečeg sličnog odbacivanju mogućnosti čiste potencijalnosti, to jest potencijalnosti lišene bilo kakvog aktualiteta. Čini se da to odbacivanje rasvjetljuje značaj opisivanja stvaranja kao proizvodnje ne iz materije, i to zbog toga što objašnjava da je materija koja se odbacuje »formirana materija«, to jest materija koja posjeduje određenu razinu aktualizacije, neku formu. Međutim, u određenom smislu, ta se tvrdnja doima gotovo bezvrijednom. Malo je vjerojatno da bi itko teoretizirao o stvaranju, i to o stvaranju *ex nihilo*, koje se odvija iz prethodno postojeće tvari. Ipak, čini se da je to jedino moguće značenje stvaranja iz materije u obzoru Petrićevog objašnjenja.

S obzirom na sve ovo i posebice s obzirom na odbacivanje »prve materije«, čini se opravdanim ustvrditi da značenje pridano materiji u raspravi o stvaranju čitavu teoriju o stvaranju čini bitno različitom od jednostavnog iskaza »*creatio ex nihilo*«. Tako je ovo stvaranje samo u vrlo ograničenom smislu.

Možda postoji bolja alternativa od opisivanja ove analize stvaranja kao utemeljene na restriktivnom smislu fraze *ex nihilo*. Možda je točnije okarakterizirati je kao pokušaj dopiranja do opsežnijeg shvaćanja stvaranja, shvaćanja koje se ne može obuhvatiti kratkom frazom čije značenje uopće nije jasno. Takav pokušaj nalazimo u *Panarchiji* VIII (16v), knjizi posvećenoj pitanju jesu li sve stvari nastale i jesu li iz jednog (*An ab uno fuerint at sint omnia*). Ovaj je odlomak veoma značajan među ostalim zbog toga što je jedno od rijetkih mjesta u *Panarchiji* na kojima postoji jasna referenca na pojmovnu mrežu *Panaugije*. Odlomak se nalazi u kontekstu pokušaja analize porijekla svih stvari iz jednog. Analiza počinje povratkom na *lux*, *radii*, *ignis* i *calor* (svjetlo, zrake, vatra, toplina). Nalazimo usporedbu djelotvornosti svjetla (*lux*) koje emitira zrake (*radii*) ne smanjujući se, i djelotvornosti jednog koje proizvodi mnoštvo bića. Nalazimo i jednostavniju usporedbu izvora iz kojeg izbija voda dok se sam izvor ne mijenja, i jednog iz kojeg proizlaze mnoštva iako se jedno ne mijenja. Petrić piše:

Quid ergo, si immotum est, et in seipso manet, producere non videtur? Productio, actio; et actio, motio est. Vel ut movetur, et non movetur? et producit, et non producit? Et efficit res, et non efficit res, modis suis scilicet ineffabilibus. Non efficit quidem, quia iam in se existentes, a se tantum discernit. Efficit vero, quia eas de se profert, et ipsae ab eo profluunt? ... Unum tamen eas de se profert: bonitatis suae necessitate ad id actum, simul alteras a se, et a sua omnitate efficiens... 16v

Zar se možda čini da ne proizvodi zato što je nepokretno i ostaje u sebi samome? Proizvođenje je djelovanje, a djelovanje je gibanje. Ili se ono i giba i ne giba? I

proizvodi i ne proizvodi? I stvari tvori i ne tvori? – a sve na svoje neizrecive načine. Ne tvori ih, *jer ih već postojeće u sebi, samo razlučuje od sebe*. A tvori ih opet, jer ih iz sebe iznosi, i one iz njega proistječu... Pa ipak njih *jedno* iz sebe iznosi, nagnano na to nužnošću svoje dobrote, i istodobno – svojom svekolikošću – tvoreći... (kurziv E. R.).

Iz ovog je odlomka u svakom slučaju jasno da bi tvrdnja da se stvaranje odvija iz materije bila apsurdna s obzirom na činjenicu da je ono što se stvara entiteti koji na neki način već postoje u jednom. Međutim, vjerujem i da je iz ovog odlomka jasno da bi tvrdnja da se stvaranje odvija *ex nihilo* u smislu nebića također bila apsurdna jer su stvorena bića već postojala u jednom. U pokušaju da dalje pojašni svoj stav Petrić nudi još jednu usporedbu nekoliko redaka niže, ovaj put proizvodnje mnoštava od strane jednog koje samo ostaje isto, i središta kruga iz kojeg izlazi neograničen broj linija dok ono samo ostaje »jedno i nedjeljivo« (16v). Petrić zaključuje: *Hoc sane modo (si nefas non sit hac uti similitudine) ab un'omnia indescreto, secernuntur, et multiplicantur discreta prodeuntia omnia*. [Uistinu takvim načinom (ako nije neprilično poslužiti se ovom usporedbom) od nerazlučenog Jednosvega razlučuju se i umnožavaju sve razlučene stvari koje proizlaze.]

Taj odlomak proizlazi iz nekih od najdubljih uvjerenja ovog djela: postojanje *primum principium*, rasprostiruća se dobrota *primum principium*, i posljedična dobrota ostalih bića. Čitanje odlomka trebalo bi nas uvjeriti da smo doista suočeni s pokušajem premašivanja sterilne formulacije *ex nihilo* u shvaćanju stvaranja stvari. No sjetimo se da je temelj te sterilne formulacije bila nakana čuvanja odvojenosti svijeta stvaranja od stvarajućeg božanstva. Kako je taj čuvar nestao, ima li nekog drugog koji će zauzeti njegovo mjesto? Ili se zid između stvoritelja i stvorenog srušio? (Primijetimo upotrebu riječi »neizreciv«. Ona se javlja i u drugim kontekstima, npr. 13v o *primum principium*. Kao i uvijek u slučaju Petrićevih spisa, vjerujem da se ne koristi olako. O tome ću još raspravljati nešto kasnije.)

Prije no što se suočim s pitanjem je li ono što sam nazvao zidom između stvoritelja i stvorenog potkopano Petrićevim tezama, bilo bi korisno postaviti još jedno: kako se taj pojam stvaranja kakav je Petrić formulirao uklapa u ostatak *Panarchije* te u *Panaugiju*? U pogledu *Panaugije*, proizvodnja svih stvari tamo je očito rezultat kreativne snage *prima lux*. Proces se opravdano može nazvati *productio* budući da sve stvari nastaju i ovisе o *prima lux*. Proces se, također, može okarakterizirati kao *non ex materia* budući da materijalni objekti nastaju samo kao rezultat proizvodne moći *prima lux*, tako da materija ne postoji bez te proizvodne moći. (Možda bi ovdje trebalo napomenuti da *spacium*, koji je bitan u pojmovnoj mreži *Panaugije*, nije materijalan.)

Na sličan način taj pojam stvaranja, u isto vrijeme ograničen i otvoren, konsistentan je s ostalim postavkama *Panarchije*. *Productio omnium rerum* u

Panarchiji već je ranije analiziran tako da ovdje tu analizu nije potrebno ponavljati. U toj proizvodnji, koja se pokreće od prvog i od drugog principa, materija ne samo što nije igrala nikakvu ulogu već je nužno bila isključena iz samog procesa budući da je ona rezultat procesa, a ne njegova komponenta. Drugi je princip djelovao kao djelatni uzrok u proizvodnji svih stvari, a *unitates*, ideje ili forme, inherentne tom principu, djelovale su kao formalni uzroci. Rezultat je bio proizvodnja svih stvari koje postoje kako u sebi tako i u principu.

To što se poziva na ponešto ograničen pojam stvaranja, to jest na pojam proizvodnje jednostavno ne iz materije, ne opravdava tvrdnju da stvaranje nema definirajuću funkciju u cjelokupnoj pojmovnoj mreži *Panarchije*. Ono ima takvu funkciju. Stvaranje služi i pri postavljanju problema i pri njihovom rješavanju. Iz njegovog je položaja u knjizi o stvaranju u *Panaugiji* očito da se čitavo djelo usredotočuje na pitanja o proizvodnji svih stvari. A analiza te proizvodnje služi kao temelj za ostale bitne komponente novog filozofskog sistema koji se razvija, posebno s obzirom na njegovu ontologiju te s obzirom na njegovu teoriju spoznaje, kako ćemo detaljnije razmotriti.

Neke implikacije teorije stvaranja

Iako se ovdje može učiniti suhoparnim postaviti pitanje označava li obrada stvaranja u sistemu *NDUP* potpun prekid s Aristotelovom filozofijom i potpuno prihvaćanje Platonove, svejedno ću ga postaviti. Takva pitanja često se svode na zabavu za obrazovane. Ovdje to pitanje može poslužiti pri razvijanju potpunijeg razumijevanja ciljeva novog sistema, što ga svakako čini korisnim.

Gledano površno, ono što smo vidjeli o stvaranju djeluje sasvim platonovski i sasvim ne-aristotelovski. Možda je najočitiiji razlog za tu tvrdnju prisutnost *unitates* u procesu stvaranja, *unitates* koje se očituju kao ideje. Usto imamo činjenicu da se za jednote u mnoštvu – status svih jednota određuje ideja – kaže da »sudjeluju« u formi ili *unitas*.

No kao što je uvijek slučaj kada se olako nastoje izjednačiti Petrićevi stavovi s Platonovim, javljaju se veliki problemi. Općenit je problem što se Petrić, unatoč svojoj žestokoj kritici Aristotela i aristotelovaca, bilo u analizi nekog problema bilo pri izlaganju vlastitih teza, rutinski poziva na aristotelovske pojmove: čin i potencija, bit i postojanje, materija i forma, supstancija i akcidencije itd. Usto, djelatnost drugog principa i utemeljenje formi nije puko pribavljanje paradigmi u kojima entiteti u svijetu mogu participirati. Čitava je analiza također usmjerena i prema pronalaženju djelatnog uzroka proizvodnje svih stvari. Taj djelatni uzrok mora biti drugi princip, budući da je samoj naravi principa svojstveno da bude djelatna. (*Panarchia* II 3v a 27)

(»Ogorčen anti-aristotelovski« Petrićev stav, koji mu se redovno pripisuje, prema mom viđenju predstavlja pretjerivanje. Ono zbog čega je Petrić bio ogorčen bilo je slijepo oslanjanje na jednog filozofa kao nadomjestak za šire poznavanje mislitelja koji bi nam bolje poslužili pri formuliranju naših vlastitih stavova i argumenata njima u prilog. No ovo je pitanje složeno i koristilo bi mu opsežnije razmatranje.) Postoji, međutim, još jedan problem, problem bliže povezan s raspravljanom temom, problem čije rješenje ukazuje na odnos stvari u svijetu i spoznajućeg uma. Teza koja se u *NDUP* postavlja i brani proizlazi iz ispitivanja odnosa *unitas* i jednota koje su njegove instance te odnosa između jednota koje su sve instance nekog određenog *unitas*. S obzirom na ovo drugo, tj. na to da su sve te jednote pojave istog *unitas*, odnos koji među njima postoji odnos je sličnosti, sličnosti koja među njima omogućuje nastanak simpatije ili, bolje, stanja zajedničkih osjećaja. No odnos *unitas* i jednote koja je njegova pojava nije tek odnos sličnosti, već identiteta. Odnosno, daleko od toga da bude nejasan, netočan i nerazgovjetan odraz neke *unitas*, jednota je u najstvarnijem smislu pojava te *unitas*. Glavna je posljedica ove teze da se znanje dostiže promatranjem jednota koje su valjane pojave neke *unitas* koji ih čini onime što jesu. Ovo je vrlo značajna teza koja zahtijeva daljnju razradu.

Uz njegovo očito zanimanje za pitanja u vezi s ljudskim znanjem i temeljima prirodnih znanosti, potreba da stvori novu sistematsku filozofiju navela bi Petrića da jasno i detaljno formulira svoje stavove u pogledu ljudske spoznaje. To bi najvjerojatnije bio učinio u svom namjeravanom, ali, koliko je poznato, nikad započetom djelu *De homine*, o kojem piše u svojim pismima. Iako ima nekih indicija njegovih stavova rasutih kroz *NDUP*, nema nikakvog sistematičnog prikaza. Taj nedostatak, međutim, dobrim dijelom čine manje značajnim stavovi i argumenti razrađeni u *Panarchiji*, posebno s obzirom na pitanje stvaranja. Kao što smo već vidjeli, u proizvodnji svih entiteta, proizvodnji mnoštava, svaka se jednota koja tvori mnoštvo identificira s *unitas*, koju također nazivamo formom ili idejom, koja joj omogućuje nastanak. Jednota nije tek sjena nalik na *unitas*. Kako bismo ovu tezu izrazili običnijim jezikom, možemo reći da je jednota kompletna pojava forme, ili biti. Očite su implikacije u pogledu mogućnosti ljudske spoznaje i znanosti koje ljudski razum može razviti. Promatrajući jednote ljudski um može shvatiti *unitas*, formu, »univerzaliju« čije su pojave jednote. Sljedeća je posljedica ovakvog stava da ono što ljudski um shvaća nije puki pojam, već realnost opredmećena u svijetu iskustva. Tako *Panaugia*, na način možda plodniji no što se moglo očekivati, ne pokazuje tek put prema dinamičkoj ontologiji, već i prema epistemologiji.

I nakon što smo se probili kroz zahtjevne argumente *Panaugije*, vrijeme je, vjerujem, da pokušamo promotriti kamo nas je Petrić odveo u svojim

prvim dvjema knjigama *NDUP*. Jednom kad se vidi širok raspon misli u *Panaugiji*, može se tek zapitati što bi moglo uslijediti. Ovdje razvijena pojmovna mreža svakako će se nastaviti razvijati, kao i njene implikacije u nizu istraženih filozofskih pitanja i u općem sistemu, što je naznačeno kako u naslovu djela tako i u posveti na njegovim prvim stranama. Implikacije u tom sistemu, utemeljenom na *lux, lumen, radii, spacium* itd., zasigurno će se proučiti u njihovoj primjeni u ljudskom životu i ljudskoj spoznaji. Umjesto toga, jednom kad je pojmovna mreža *Panaugije* tako brižno razvijena, ona se praktički napušta. Na stranicama koje slijede ključni elementi jedva da se i spominju. Ne samo da se praktički više ne poziva na njih, već jednostavno nema nikakve naznake da oni nastavljaju igrati bitnu ulogu u razvoju te nove filozofije. Umjesto toga, kako smo vidjeli, pruža nam se potpuno nova mreža, ne više sastavljena od *lux, lumen, radii i spacium*, već od *primum, unum i principium*.

Jedna od najupečatljivijih stvari u tom prijelazu od *Panaugije* u *Panarchiju* način je na koji on pokazuje plodnost Petrićeve misli. Dok ostali graditelji sistema tipično razvijaju jedan temeljni plan svojih sistema i potom jednostavno umeću potrebne detalje, Petrić se odbija zatvoriti u tako skučen sistem, pa tako ne oklijeva pribjeći inovacijama i razviti nove pristupe istom nizu pitanja. To pokazuje nešto vrlo značajno i temeljno u »novoj filozofiji« koja se razvija. Možda *NDUP* nije namijenjena tome da svom čitatelju pruži niz teza, svih povezanih, skladnih i podržanih sitničavim dokazivanjem. Utemeljeno se može ustvrditi da je namijenjena tome da čitatelja potakne da razmotri pitanja poput onih koje Petrić razmatra, te da u njihovom pogledu domisli valjan stav. Ovo može djelovati kao čudna izjava o djelu u kojem se nalaze stranice i stranice citata ranijih mislitelja. No ono što je važnije od citata jest često ponavljana opomena da se, kao filozofi u potrazi za odgovorima, ne bavimo autoritetima već razmišljanjem. Uloga citata tako nije podržavanje bilo kojeg stava. Njihova je svrha poslužiti kao moguć izvor uvida u izgradnji puta do razumijevanja nas samih, svijeta, prvih uzroka stvari.

U tom svjetlu možemo uvidjeti zbog čega je Petrić toliko zaokupljen pitanjima metode. Prve dvije knjige *NDUP* nude dva skupa metoda za proučavanje i razumijevanje onoga što postoji, te onoga što bi postojanje samo moglo biti. No metode nisu ključne stvari jer mogu biti zamijenjene drugima. Bitna je stvar razumijevanje do kojeg se može stići jednom ili drugom metodom.

Ako je interpretacija teksta točna, a, koliko vidim, svi je dokazi podržavaju, tada je njegovo razumijevanje od iznimne važnosti ako se želi shvatiti »nova filozofija« koju Petrić razvija, a i pomaže ukloniti ono što inače izgleda kao znatne poteškoće. Što se tiče poteškoća na koje se nailazi pri razumijevanju strukture i teza *NDUP*, one se sreću i u *Panaugiji* i u *Panarchiji*. Iako je

točno da je pojmovna mreža *Panaugije* elegantna i dobro razvijena, javljaju se značajna pitanja: treba li njenu pojmovnu mrežu (*lux, lumen, radius* itd.) shvatiti na neki doslovan način ili se radi o metaforama? U oba slučaja, može li se ontologija u biti sastojati od pojmova izvedenih izravno iz zamjetnih fenomena ili od pojmova koji su na koncu metafore? Čini se da je odgovor negativan u oba slučaja. Ako ne, onda što nam je *Panaugia* pružila? A u pogledu *Panarchije*, može li se prihvatljiva ontologija izvesti iz pojmovne mreže koja se u biti oslanja na koncepciju trojedinog Boga s njenim naizgled kontradiktornim aspektima identiteta i razlike? Ponovo bi bilo teško ustvrditi da se prihvatljiva ontologija može tako zasnovati.

Tako se čini da smo u razumijevanju razvoja Petrićeve ontologije suočeni s trojakom dilemom: Petrić ili nije bio svjestan tih teškoća, ili ih je bio svjestan, ali ih je jednostavno ignorirao, ili ih je bio svjestan, ali je smatrao da su u njegovoj novoj filozofiji neutralizirani. Vjerujem da je točno ovo treće. Naime, čini se da i *Panaugia* i *Panarchia* nastoje čitatelja navesti na to da formulira vlastito shvaćanje univerzuma. Oba ta djela, zajedno s brojnim citiranim autoritetima, jednostavno pokušavaju pomoći u toj zadaći. Razmišljanje, ne autoritet, ono je što se računa, na što nas se uvijek iznova podsjeća. Konačni je zaključak da pojmovne mreže ni u *Panaugiji* ni u *Panarchiji* ne treba olako prihvatiti. One se mogu odbaciti kad se svijet jednom donekle shvati. Možda je to razlog za prilično čestu upotrebu riječi »neizreciv«. Petrić shvaća da čak ni njegova nova filozofija ne može obuhvatiti konačno potpuno razumijevanje za kakvim filozofi tragaju.

Naposlijetku, dakle, pojam stvaranja jedan je od elemenata koji su korisni u razumijevanju svijeta. I naravno, stvaranje u tom pogledu nije samo: mogla bi se sastaviti lista, koja bi, možda, otpočela s trojedinim Bogom. Iako se povremeno poziva na Bibliju i »naše teologe«, češće se poziva na pisce iz uvelike različitih tradicija da bi se dobio uvid u takvo božanstvo. No naposljetku, ono što je značajno jest razumijevanje svijeta – kako se takvo razumijevanje postiže nije od bitne važnosti. Vjerujem da bi se isto moglo reći i o stvaranju. I ovdje se ponovo poziva na Bibliju, iako, začudno, gotovo nimalo na »naše teologe«, čak ni na one koji su najviše govorili o tom pitanju. I ponovo se često citiraju pisci iz drugačijih tradicija. Razlog je, čini mi se, da pojam stvaranja naposljetku može odigrati korisnu ulogu u jednoj od mnogih mogućih pojmovnih mreža.

Ranije sam postavio pitanje je li Petrić, ustvrdivši postojanje entiteta u *primum-unum-principium* i izbjegavši bilo kakvo pozivanje na *creatio ex nihilo sui et subjecti* potkopao zid između stvoritelja i stvorenog koji su ostali mislitelji tako naporno pokušavali izgraditi. Je li, zapravo, položio temelje jednom obliku panteizma, viđenja koje, čini se, uopće nije bilo rijetko u razdoblju kad je Petrić razrađivao svoju »novu filozofiju«? Cjelokupna motivacija

opisivanja stvaranja kao *creatio ex nihilo sui et subjecti* bila je očuvanje totalne razlike stvoritelja i stvorenog. Uz ovakav opis stvoritelj gotovo da i nije imao ničeg zajedničkog sa stvorenim. Taj je stav sasvim suprotan onome koji pretpostavlja istjecanje (ili sekreciju, ili emanaciju, prema Petriću) svijeta i stvari u njemu iz stvoritelja. Ovakav stav ostavlja otvorenom mogućnost poistovjećivanja stvoritelja i stvorenog jednostavno kao različitih oblika istog entiteta. Takav se stav doima barem konsistentnim – ako nije čak i impliciran – sa sljedećim odlomkom *Panarchije*:

Atque haec irrefragabilis est ratio, quia absolutissimum, et perfectissimum, et sufficientissimum est, nihil ei deest, materia cum nulla est; Omnibus ergo affluit. Ergo in se habet omnia. Ergo hyparxis eius sunt ipsa omnia. Et quia simplicissimam etiam est, et unum: haec omnia quae hyparxin ei faciunt, unum in eo erunt, uno suo, una sua hyparxi, in unum coarctata, in unum redacta, non quidem vi ulla, sed sponte suae naturae, quae vi, res reliquas omnes et cohibet, et eas supereminet. 13v

A taj je razlog neoboriv: budući da je najdovršnije, najsavršenije i najdostatnije, ništa njemu ne manjka, nije ni s kakvom stvari. Svim stvarima pritječe. Dakle: u sebi ima sve. Dakle, njegova *hyparxis* jesu sve te stvari. A jer je najjednostavnije i jedno, sve te stvari koje mu tvore *hyparxis* u njemu će biti jedno, svojim jedno, preko jedne svoje *hyparxis* slivene u jedno i pretvorene u jedno, i to ne nekom silom, nego voljom svoje naravi, koja snagom uključuje sve ostale stvari i sve te stvari nadmašuje.

Valja primijetiti da smo i ovdje i u ranije citiranom odlomku naišli na riječ *hyparxis* u raspravi o odnosu stvoritelja i stvorenja koje je stvoritelj stvorio. U oba bi se slučaja *hyparxis*, riječ koja se često javlja u *NDUP*, mogla prevesti kao »biće« ili, nešto jače, »postojanje« ili čak »supstancija«. Da su umjesto nje upotrijebljene riječi *esse* (biti) ili možda čak *existentia* (postojanje), tada bi tragovi panteizma bili nešto zamjetniji, iako, čini se, ne i stvarniji. Razlog upotrebe te riječi možda je bila namjera da joj se prida neka jedinstvena konotacija ograničena na odnos stvoritelja i stvorenja, koja se nalaze u *hyparxis* stvoritelja. No to je iz teksta nemoguće utvrditi.

S engleskoga preveo Srećko Premec

STVARANJE EX NIHILO U FILOZOFIJI FRANE PETRIĆA

Sažetak

Ova studija ispituje odnos pojma stvaranja univerzuma (stvaranje *ex nihilo*) i novog filozofskog pothvata Frane Petrića u njegovoj *Nova de universis philosophia*, posebno u *Panarchiji*. Pri stvaranju tog novog sistema bilo je bitno da sistem bude konzistentan i koherentan. Stoga je shvaćanje stvaranja moralo biti u suglasju s ostalim komponentama sistema. Nužno je, dakle, razmotriti Petrićev pojam stvaranja, filozofske temelje njegovog stava u tom pitanju, suglasje ili nesuglasje tog pojma s njegovim ostalim postavkama, te implikacije izvedene iz pojma u odnosu s općenitijim viđenjem univerzuma. Kao rezultat ispitivanja, bit će moguće izvesti značajne implikacije u pogledu bitnih pojmova poput reda, naravi stvorenog bića, obuhvaćajući tjelesne supstancije, djelatne uzročnosti, teleologije, materije i ljepote, kao i »ničeга«. Studija će postaviti temelj za proučavanje još dva pitanja: (1) može li se pojam stvaranja uskladiti sa središnjom temom *Panaugije, lux* kao izvorom sveg postojanja? (2) da li Petrićev stav o stvaranju predstavlja konačno odbacivanje Aristotelove filozofije i prihvaćanje Platonove?

CREATIO EX NIHILO IN THE PHILOSOPHY OF F. PATRICIUS

Summary

This study investigates the relationship between the concept of the creation of the universe (*creatio ex nihilo*) and the new philosophical enterprise Franciscus Patricius undertook in his *Nova de Universis Philosophia*, particularly in the *Panarchia*. In constructing his new system, it was essential that it be consistent and coherent. Consequently any view about creation had to be in accord with the other components of the system. Thus it is imperative to consider the way Patricius formulated the concept of creation, the philosophical bases for his position in this matter, the concepts' harmony or lack of thereof with his other tenets, and the implications drawn from the concepts relative to the more general view of the universe. As a result of the investigation, it will be possible to draw out significant implications regarding such essential concepts as order, the nature of created being including corporeal substances, efficient causality, teleology, matter, and beauty, as well as »nothing«. The study will furnish a basis for examining two other questions: (1) can the concept of creation be harmonized with the central theme of the *Panaugia, lux* as the source for all being? (2) does the position of Patricius on creation represent a definitive rejection of the philosophy of Aristotle and an embrace of the philosophy of Plato?